

میراث گرانبهای ادب فارسی در قزاقستان

سید محمدباقر کمال‌الدینی*

چکیده

زبان فارسی در طول تاریخ با بهره‌مندی از غنای محتوایی و فصاحت و بلاغت خود توانسته در حوزه‌های مختلف جغرافیایی در جهان، نفوذ و گسترش یابد و فرهنگ ایرانی-اسلامی را ابلاغ نماید.

قزاقستان یکی از کشورهای آسیای مرکزی است که تأثیر زبان و ادب فارسی در فرهنگ آن بسیار نمایان است و اشتراکات فرهنگی فراوانی بین این کشور و ایران وجود دارد. در کتابخانه‌های این کشور، دستنوشته‌های فارسی بسیاری نگهداری می‌شود که هنوز فهرست نشده است. در کتابخانه آکادمی علوم قزاقستان، چهل نسخه خطی محفوظ است که بخشی از این آثار منظومه‌ها و دیوانهای شعرای فارسی از جمله حافظ، سعدی، بیدل دهلوی و... و بخشی دیگر آثار دینی و... است. قدیمی‌ترین نسخه تاریخ دار این کتابخانه، تفسیری از قرآن کریم در ۱۹۴ برگ با تاریخ کتابت ۹۲۳ ه.ق است. در کتابخانه ملی قزاقستان نیز هشتاد و چهار نسخه خطی فارسی محفوظ است و کهن‌ترین دستنویس تاریخ‌دار آن گلستان سعدی است که در سال ۸۶۷ ه.ق در ۲۲۵ برگ تحریر شده است.

کلید واژه: قزاقستان، کتابخانه آکادمی علوم قزاقستان، کتابخانه ملی قزاقستان، نسخه‌های خطی فارسی.

فرهنگ غنی ایرانی از گذشته‌های دور در بخش وسیعی از جهان بر سایر فرهنگها و تمدن‌ها تأثیرگذار بوده است. با پذیرش دین مبین اسلام توسط ایرانیان و بر اساس تعالیم

قرآن کریم، روابط فرهنگی بین ایرانیان و سایر تمدنها وارد مرحله جدیدی شد، چنان‌که قرآن کریم در آیه: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ﴾^۱ به شناخت فرهنگها و ملل مختلف از یکدیگر تأکید می‌ورزد. امروز نیز با توجه به گسترش وسایل ارتباط جمعی و رسانه‌ای، روابط فرهنگی بیش از پیش برای کشوری مانند ایران با سابقه تاریخی و فرهنگی چند هزار ساله دارای اهمیت است.

یکی از مهمترین عوامل تأثیر فرهنگ ایرانی و اسلامی بر سایر فرهنگها در حوزه‌های مختلف جغرافیایی در جهان، از جمله شبه قاره (هند و پاکستان)، آسیای مرکزی، قفقاز، بالکان و... زبان و ادبیات پربار فارسی است. زبان فارسی با بهره‌مندی از گنجینه گرانبهای ادب و عرفان و آراستگی به زیور فصاحت و بلاغت توانسته است همواره در طول تاریخ به عنوان زبان رسمی ملتی بزرگ در گسترش فرهنگ ایرانی و اسلامی در جهان خودنمایی کند.

زبان و ادبیات گهربار فارسی میراث مشترک و مقدس اقوام ایرانی و غیر ایرانی است که با هزاران اثر ارجمند در زمینه‌های مختلف ادبی و غیر ادبی همواره به عنوان زبان دوم جهان اسلام در دنیا خصوصاً در بین کشورهای همجوار جایگاه ویژه‌ای داشته است. این زبان با الهام از مکتب اسلام در بخش وسیعی از آسیا به ویژه شبه قاره (هند و پاکستان) و ماوراءالنهر منشأ تحولات عظیم و مروج اسلام و تمدن بشری شده است^۲

نگارش هزاران کتاب با ارزش در زمینه‌های مختلف علمی، ادبی و تاریخی در آسیای مرکزی، شبه قاره، بالکان و... به زبان فارسی، تألیف و تدوین لغت‌نامه‌ها، کتب دستوری، تذکره‌های فراوان و نیز سرودن اشعار فراوان به این زبان شیرین، حکایت از عشق و علاقه فارسی‌زبانان در نقاط مختلف جهان و توانمندی و ظرفیت بالای این زبان دارد.

یکی از حوزه‌هایی که مردمانش قرن‌ها به زبان فارسی سخن می‌گفته‌اند و شاعران و نویسندگان نیز آثارشان را به این زبان شیرین می‌سروده و می‌نوشته‌اند، حوزه ماوراءالنهر و ترکستان است. در این مناطق، امروز نیز عده بسیاری با زبان فارسی مأنوس هستند و کتابخانه‌هایی وجود دارد که مملو از دست‌خطهای فارسی است، چنانکه در کتابخانه‌های: دوشنبه، تاشکند، سن پترزبورگ، مسکو، غازان، باکو،

ایروان، تفلیس و... هزاران دست خط ارزشمند فارسی موجود است. به عنوان نمونه تنها در کتابخانه تاشکند ۴۳۰۰۰ نسخه خطی وجود دارد که ۳۹۰۰۰ نسخه آن به زبان فارسی است.

قزاقستان یکی از کشورهای این ناحیه است که هر چند امروز فاصله زیادی از ایران دارد، لکن تأثیر زبان و ادب فارسی در آن کاملاً نمایان است و مشترکات فرهنگی زیادی بین ایران و آن کشور وجود دارد.

مهمترین علل و عوامل ایجاد فرهنگ مشترک ملت‌های ایران و قزاقستان، عبارتند از:

۱. دین مشترک

۲. زبان فارسی

۳. وجود عرفا و متصوفه

۴. هنر و معماری

۵. سنت‌های مشترک

۶. عوامل اقتصادی

۷. ایرانیان قزاقستان و قزاق‌های ایران

یکی از مواردی که در تعامل زبان و ادبیات فارسی با فرهنگ‌های دیگر قابل توجه است، وجود دست خط‌هایی به زبان فارسی است که از روزگاران گذشته در نواحی مختلف جهان وجود دارد. این نسخه‌ها دربردارنده بهترین آثار شاعران، نویسندگان، دانشمندان و نوایغ دوره‌های گذشته است و مملو از فرهنگ پرمایه اسلامی و ایرانی است. با وجود اینکه در سال‌های اخیر تلاش‌های گسترده‌ای در جهت احیای این دست خط‌ها صورت گرفته، لکن هنوز هزاران اثر از این نوع در کتابخانه‌ها وجود دارد که نه تنها تصحیح نشده، بلکه فهرستی از آنها نیز تهیه نشده است.

کتابخانه مرکزی وزارت علوم آکادمی علوم جمهوری قزاقستان

بزرگترین کتابخانه علمی است که دایره وسیعی از خوانندگان را در زمینه‌های علوم طبیعی و انسانی یاری می‌رساند. این کتابخانه در بخش‌های مختلف خود دارای کتب فراوان به زبان‌های روسی، قزاقی و زبان‌های دیگر است. همچنین دارای کتاب‌های نادر، دستنوشته‌ها و منابع بی‌نظیر اقوام شرق است. کتابخانه همچنین میکروفیلم و سی دی کتاب‌های نادر را به خوانندگان عرضه می‌کند.

کتابخانه آکادمی علوم جمهوری قزاقستان با ۷۶ کشور جهان تبادل کتاب دارد. از طریق یک واحد انتشاراتی تاکنون ۱۵ عنوان کتاب در زمینه‌های مختلف از جمله راهنمای کتاب و کتابداری و ... منتشر نموده است. این کتابخانه دارای ۱۲ شعبه فعال و ۲۲ نمایندگی است. در زمینه علوم طبیعی در سطح جمهوری نقش ممیزی را بر عهده دارد و در کتابخانه نمایندگی انتشارات اسپرینگر آلمان و مرکز اطلاعات حقوقی فعالیت دارند.

این کتابخانه در سال ۱۹۳۲ م به عنوان شعبه قزاقستان آکادمی علوم اتحاد جماهیر شوروی تأسیس شد و در سال ۱۹۴۶ م به کتابخانه مرکزی آکادمی علوم جمهوری قزاقستان شوروی تغییر نام داد. در سال ۱۹۴۷ م نخستین بخش‌های خود را تأسیس کرد. در سال ۱۹۵۱ م در کتابخانه تبادل کتاب بین‌المللی ایجاد شد. در سال ۱۹۵۹ م بخش کتابهای نادر تأسیس شد که دارای دستنوشته‌هایی به زبان‌های قزاقی و غیره بود. در سال ۱۹۷۹ م ساختمان جدید با ظرفیت ۱/۵ میلیون جلد کتاب احداث شد. در سال‌های بعد کتابخانه به رایانه مجهز گردید و در سال ۱۹۹۶ م به عضویت اتحادیه بین‌المللی آکادمی علوم کشورهای مشترک المنافع درآمد.

کتابخانه هم اکنون بیش از ۶ میلیون جلد کتاب دارد که حدود ۳۲ هزار جلد آن کتاب‌های نادر و نزدیک به ۵۰۰ هزار جلد پایان نامه کارشناسی ارشد و دکتری است. بیشترین مراجعه‌کنندگان به کتابخانه، پژوهشگران و استادان دانشگاه هستند که ۳۸ درصد کل مراجعه‌کنندگان را تشکیل می‌دهند. کتابخانه دارای سیستم آبونمان انفرادی و بین کتابخانه‌ای است و مراجعه‌کنندگان می‌توانند از طریق برگه‌دان و رایانه به جستجوی منابع مورد نیاز بپردازند. این کتابخانه ۷ تالار قرائت به شرح زیر دارد:

۱. علوم طبیعی
۲. علوم انسانی
۳. سالن کتابهای نادر و دستنوشته
۴. سالن تازه‌های کتاب
۵. سالن اطلاعات حقوقی
۶. سالن اطلاعات و انتشارات روز
۷. سالن کتابخانه‌شناسی ...

در کتابخانه آکادمی علوم قزاقستان ۴۰ دستخط فارسی نگهداری می‌شود که برخی

از آنها به صورت مجموعه است و برخی نیز دو زبانه (فارسی - عربی) یا (فارسی - ترکی) است. تقریباً نیمی از این آثار منظومه‌های فارسی و نیمی دیگر کتابهای دینی و مذهبی است. از میان اشعار فارسی، ۴ دیوان حافظ و یک بوستان سعدی، ۳ دیوان بیدل و ۲ دیوان امیرعلیشیر نوایی دیده می‌شود. همچنین یک نسخه از گلستان سعدی در کتابخانه وجود دارد.

از دیگر نسخه‌های خوب کتابخانه، اخلاق محسنی از میر سید حسین واعظ، تذکره بغر اخانی (در موضوع ۵۲ تن از بزرگان و مشایخ و عرفا از جمله زنان)، شبستان نکات و گلستان لغات از سلطان محمد قبادیانی، تحفة المؤمنین از محمد مؤمن حسینی، شرح گلشن راز شبستری از لاهیجی و... قدیمی‌ترین نسخه تاریخ دار این کتابخانه تفسیری از قرآن کریم است در ۱۹۴ ورق که مورخ ۹۲۳ ه.ق / ۱۵۱۷ م است.

کتابخانه ملی قزاقستان ۸۴ دستخط فارسی دارد که برخی از آنها دو زبانه (فارسی - عربی) یا (فارسی - ترکی) است. حدوداً نیمی از این دست خط‌ها، آثار ادبی و نیمی آثار دینی و مذهبی است. در میان آثار ادبی نسخه‌هایی از: گلستان سعدی، دیوان امیر خسرو دهلوی، دیوان حافظ، دیوان بیدل، دیوان انوری، دیوان جامی و خمسة نظامی دیده می‌شود. همچنین نسخه‌ای از جامع‌الحکایات، یک جنگ از اشعار شاعران مختلف، اخلاق محسنی، کیمیای سعادت، روضة‌الصفای میرخواند، محبوب القلوب در این کتابخانه موجود است. قدیمی‌ترین دستخط فارسی تاریخ دار این کتابخانه، گلستان سعدی در ۲۲۵ ورق که مورخ سال ۸۶۷ ه.ق است.

همچنین در این کتابخانه ۹۳ دستخط عربی موجود است که ۲۳ عدد از آنها قرآن یا جزیی از قرآن است. در بین نسخه‌های عربی، قدیمی‌ترین دستخط، نسخه‌ای است مورخ ۷۳۰ ه.ق که شامل خطبه‌های عقد و نیز احادیث و روایات است و ۱۰۰۰ ورق دارد. این کتابخانه ۳۱ دستخط ترکی نیز دارد.

پی‌نوشت‌ها

۱. قرآن کریم، سورة حجرات، آیه ۱۳.
۲. از بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با اساتید زبان و ادبیات فارسی، اسفند ۱۳۷۷ ش.